

HET BOEK EN DE MARKT

Een pleidooi voor vrijheid door verkeersregels

Nederland is een boekenland

Van oudsher is Nederland een goed land voor boeken. Dat in vroeger eeuwen het vrije woord in boekvorm van hieruit naar heel Europa werd geëxporteerd, is bekend, maar weinigen realiseren zich dat er ook nu nog elk jaar ruim tweeduizend nieuwe titels in het Engels en andere vreemde talen worden gepubliceerd. Dat zijn in hoofdzaak boeken van wetenschappelijke aard, die van hieruit hun weg vinden over de hele wereld. Het grootste deel van de Nederlandse boekenproductie bestaat echter uit Nederlandstalige uitgaven, die zich richten op de betrekkelijk kleine markt van Nederland en Vlaanderen.

Wie alleen let op de recensies in de dagbladen en zo nu en dan een reis-, tuin- of computerboek koopt, zal verbaasd staan over de omvang en de gevarieerdheid van het totale aanbod. Het gaat om ongeveer tienduizend nieuwe titels per jaar, plus nog eens vijfduizend herdrukken. Laten we de schoolboeken en de wetenschappelijke boeken buiten beschouwing, dan blijven er ruim zesduizend nieuwe boeken per jaar over, waarvan er drieduizend oorspronkelijk in het Nederlands geschreven zijn; de rest is vertaald. Bijna de helft van deze boeken bestaat uit allerlei soorten non-fictie voor volwassenen; tweeduizend titels bevatten fictie, bijna twaalfhonderd zijn kinderboeken.

Dat lijkt veel, voor sommigen misschien zelfs te veel. Maar daarbij moet wel bedacht worden dat het gaat om boeken op de meest uiteenlopende terreinen van belangstelling en smaak. De kinderboeken lopen van prentenboeken en eerste leesboekjes tot stripboeken en jeugdromans, en van spelletjesboeken tot kinderbijbels. Er is non-fictie over planten en dieren, koken en wijn, allerlei vormen van techniek, sport en spel, reizen, filosofie, esoterie, theologie, geschiedenis en biografie, politiek en maatschappij, economie, bedrijf en beroep, recht en psychologie, opvoeding en gezondheid, literatuur en kunst. Ook fictie is er in vele soorten: literaire romans voor elke smaak en richting, daarnaast spanning, romantiek, humor, horror, science fiction en fantasy, en gelukkig ook poëzie.

Bijna geen onderwerp of er zijn boeken over te vinden in het Nederlands, vaak ook nog in verschillende moeilijkheidsgraden en vanuit verschillende invalshoeken. Er zijn luxe edities, goedkope uitgaven en boeken met extra grote letters voor ouderen en slechtzienden. Er zijn boeken voor een groot publiek en boeken voor een bonte verscheidenheid van lezers met een gerichte belangstelling, van literaire fijnproevers tot doe-het-zelvers. Enkele titels gaan met duizenden tegelijk over de toonbank, veel andere mondjesmaat maar gestaag.

Achter elk boek staat niet alleen een auteur maar ook een uitgever, die er waarde aan hecht en denkt er lezers voor te kunnen vinden. Hij kan zich daarin vergissen, maar niet te vaak, want dan blijft hij niet lang uitgever. Voor het overgrote deel van de uitgebrachte titels geldt dat ze elk afzonderlijk een groep lezers vinden, klein of groot, die juist dat boek niet graag gemist zouden hebben. Het zijn niet alleen de bestsellers en zelfs niet alleen de door de kritiek gewaarmerkte meesterwerken, het is juist ook die avontuurlijke veelzijdigheid die de kracht uitmaakt van de Nederlandse boekenproductie en de Nederlandse leescultuur.

Met dat al is het een klein wonder dat zoveel verschillende boeken hun weg naar de Nederlandse boekenkopers weten te vinden, tegen een gemiddelde prijs die bij de algemene boeken al jaren achterblijft bij de inflatie, en die gunstig afsteekt bij de prijsontwikkeling van boeken in de grotere

taalgebieden om ons heen. Ook de concurrentie van de bibliotheken en van de informatie via internet heeft het wonderdje nog steeds niet wezenlijk aangetast.

Dat wonder is in de eerste plaats te danken aan de Nederlandse lezer, die blijkbaar in overgrote meerderheid te leesgierig is om zich te houden aan de gebaande paden van de bestsellercultuur. Maar het zou ook niet kunnen bestaan zonder de vrijwel nergens ter wereld geëvenaarde kwaliteit van de Nederlandse boekhandel. Die wordt niet alleen bepaald door de in het oog springende boekenwarenhuizen in de grote steden met hun overstelpende en toch overzichtelijk gerangschikte aanbod, en ook niet alleen door de gespecialiseerde boekhandels waar men zo niet alles heeft, dan toch vrijwel alles weet van boeken op een bepaald terrein, maar zeker ook door het wijdvertakte net van vele honderden grotere en kleinere algemene boekwinkels dat het hele land omspant.

Het is duidelijk dat die boekwinkels niet het hele aanbod in voorraad hebben, zelfs de grootste niet. Wel kunnen ze er allemaal voor zorgen dat hun klant elk gewenst en leverbaar boek binnen enkele dagen in handen heeft. Dat komt door de unieke infrastructuur van het Nederlandse boekenvak. Als de honderden uitgevers die Nederland rijk is ieder voor zich de vele honderden boekhandels zouden willen bevoorraden, zou er van snelle en efficiënte levering geen sprake kunnen zijn. Daarom is ooit door de gezamenlijke uitgevers en boekverkopers het Centraal Boekhuis opgericht. Alle uitgevers leggen daar hun voorraden neer, en alle boekhandels kunnen daar hun bestellingen plaatsen, van grote orders tot het ene losse boek waar een klant om gevraagd heeft. Dankzij de omstandigheid dat we een klein, dichtbevolkt en leesgraag land zijn, levert deze afspraak een zeer efficiënt systeem op. De bestelwagens van het Centraal Boekhuis rijden elke dag door het hele land. Daarbij houdt concurrentie het bedrijf scherp: er is tenminste één serieuze rivaal, de Limburgse groothandel Scholtens.

Er zijn meer partijen op de Nederlandse boekenmarkt: de importeurs van buitenlandse boeken, de boekenclub, de internetwinkel, het moderne antiquariaat. Maar de kern wordt gevormd door de hier beschreven infrastructuur waarop de uitgevers en de boekhandels als onafhankelijke ondernemers zijn aangesloten. Het is een netwerk dat berust op vrije concurrentie, binnen bepaalde verkeersregels die de kwaliteit, de verscheidenheid en de toegankelijkheid van het aanbod helpen verzekeren. De meest opmerkelijke van deze regels is de zogenaamde vaste boekenprijs.

Wat is de vaste boekenprijs?

De vaste boekenprijs is de gangbare benaming voor een stelsel waarbij een boek in iedere winkel dezelfde prijs heeft. Als een boek in verschillende edities verkrijgbaar is, van gebonden tot pocket, dan kunnen die edities uiteraard in prijs verschillen, maar een bepaalde editie kost overal evenveel.

Het stelsel komt voor in verschillende varianten. In sommige Europese landen is het bij wet geregeld. In andere, waaronder Nederland, berust het op afspraken tussen de gezamenlijke uitgevers en de gezamenlijke boekhandelaren. De Nederlandse regering heeft daarvoor ontheffing verleend van het algemeen verbod op verticale prijsbinding. Deze ontheffing geldt voorshands tot 2005; voordien zal het stelsel worden geëvalueerd.

De reden dat de regering zich sinds jaar en dag positief heeft opgesteld ten aanzien van de vaste boekenprijs is van cultuurpolitieke aard. De overheid hecht waarde aan een groot en veelzijdig aanbod van boeken, aan de toegankelijkheid van dat aanbod voor iedereen, en daarom ook aan een kundig en fijnmazig netwerk van uitgevers en boekverkopers, dat kwaliteit in allerlei vormen kan herkennen en dat lezers van allerlei slag wegwijs maakt zonder hun keuzevrijheid aan te tasten. Die doelstellingen rechtvaardigen bepaalde ingrepen in de boekenmarkt. Daartoe behoort, naast de handhaving van het auteursrecht en de instandhouding van bibliotheken en literaire fondsen, ook de vaste boekenprijs.

Elke variant van het stelsel, ook de Nederlandse, kent uitzonderingen op de algemene regel. Buitenlandse importboeken vallen er hier bijvoorbeeld niet onder. Bovendien is de vaste prijs in principe **tijdelijk**. De regel geldt in volle omvang alleen voor nieuwe edities. Soms biedt de boekenclub een aantal maanden na verschijning al een zekere korting. Na twee jaar kan men bepaalde titels in de opruiming vinden, of, als ze succes hebben gehad, al eerder in een goedkopere herdruk. De uitzonderingen zijn te vinden in het Reglement Handelsverkeer van de Koninklijke Vereniging van het Boekenvak. Uiteraard kan iemand die een actueel boek wil lezen maar het niet kan of wil kopen, meestal bij de bibliotheek terecht.

Hoe komt de prijs tot stand?

Dat de prijs van een boek vast is, dus in elke winkel dezelfde, zegt nog niet of hij hoog of laag is. Het is de uitgever die van elke editie van een boek de uitvoering, de oplage en ook de winkelprijs bepaalt. Dat is uiteraard geen willekeurige beslissing. De uitgever is als iedere andere ondernemer onderworpen aan de wetten van de markt. Zijn kostprijs gaat omlaag bij een grote oplage, maar maakt hij de die te groot of de verkoopprijs te hoog dan blijft hij met zijn voorraad zitten en lijdt hij verlies. Zijn risico is zelfs groter dan bij de meeste ondernemers omdat elke nieuwe titel, en zeker elk debuut, in feite een nieuw product is met alle onzekerheden die daarbij horen. Daarbij heeft hij te maken met de concurrentie van andere uitgevers: hij kan niet meer voor zijn boeken vragen dan zij voor vergelijkbare uitgaven, op straffe van omzetverlies.

Kortom, de wetten van de markt zijn volledig van toepassing op het boekenvak. Met die ene uitzondering: anders dan de uitgevers concurreren de boekverkopers niet met elkaar op prijs. Wel op assortiment, deskundigheid, service, ambiance, maar wat de prijs betreft houden ze zich aan het minimum dat door de uitgever is vastgesteld. De afspraak is dat ze daar niet onder gaan. Erboven mag wel, maar dat gebeurt alleen onder bijzondere omstandigheden.

Er hoort natuurlijk bij dat de uitgevers aan alle boekhandels leveren tegen een prijs die een redelijke handelsmarge biedt. Daarover wordt vaak stevig onderhandeld, maar ook de kleine boekhandel, die zich weinig risico kan veroorloven en dus zuinig inkoopt, kan dankzij de infrastructuur altijd rekenen op een vaste bodem: de marge die het Centraal Boekhuis geeft bij nalevering van een enkel exemplaar.

Dat is wat het stelsel van de vaste boekenprijs inhoudt. Niet meer en niet minder.

Hoe werkt de vaste boekenprijs?

Om te zien hoe de vaste boekenprijs in de praktijk werkt, kan men zich het beste voorstellen wat er zou gebeuren als hij morgen werd afgeschaft.

Op de Grote Markt van de middelgrote provinciestad M. bevindt zich een levendige boekwinkel. Er wordt van alles gedaan om het de klanten naar de zin te maken, maar het belangrijkste is toch de grote en gevarieerde collectie boeken op elk gebied. Uiteraard zijn de boeken van de top tien en andere sellers van het seizoen prominent aanwezig. Die gaan grif van de hand.

Maar wie een beetje verder dwaalt, over de afdelingen voor literatuur, poëzie, kinderboeken, actualiteit, reizen, esoterie, koken, tuinieren, filosofie, fantasy, geschiedenis en kunst, komt van alles en nog wat tegen – minstens zeventuizend, waarschijnlijk meer dan vijftienduizend titels. Bovendien staan op elke afdeling deskundige mensen klaar om te helpen bij het zoeken naar een boek dat men zich misschien maar half herinnert; is het niet in huis maar wel leverbaar, dan kan het binnen een paar dagen worden afgehaald.

Ook op die afdelingen wordt dus veel verkocht, maar lang niet altijd met stapels tegelijk. Voor de boekverkoper gaat daar in elk verkocht boek gemiddeld meer tijd, geld en aandacht zitten dan bij de bestsellers voorin. Het brede aanbod maakt zijn zaak aantrekkelijk – voor zijn klanten en voor hemzelf – maar het zijn de goedlopende titels die het mogelijk maken de vele trager verkopende boeken op voorraad te houden.

Nu wordt de vaste minimumprijs afgeschaft. Aan de overkant van de grote markt vestigt zich een kleine winkel die uitsluitend geheide bestsellers verkoopt. En omdat de nieuwkomer daarvoor geen geld hoeft te steken in deskundigheid en een groot assortiment, kan hij die bestsellers goedkoper aanbieden, ook als hij ze tegen dezelfde inkoopprijs van de uitgever betreft. Dat geldt ook voor de filialen van de bekende kruidenier en de drogist, die een handvol bijzonder populaire boeken desnoods als lokkers onder die inkoopprijs kunnen verkopen.

Onze boekverkoper moet wel meegaan met die prijsverlaging. Dat tast echter de smalle marge aan die hij nodig heeft om te kunnen blijven bestaan. Als hij ter compensatie de minder goed lopende boeken in prijs verhoogt, gaan ze nog trager van de hand. Hij zal dus moeten bezuinigen op het aantal titels dat hij in voorraad heeft, en misschien ook op zijn deskundige personeel. Als hij het op den duur wil bolwerken, moet hij meer gaan lijken op zijn nieuwe concurrenten – ook in de omvang van zijn aanbod. Omdat hetzelfde zal gelden voor de vele honderden andere goede boekwinkels die Nederland rijk is, zullen de gevolgen ingrijpend zijn: het aantal van die boekwinkels zal afnemen, en de winkels die blijven bestaan zullen minder voorraad kunnen houden.

Ook de uitgeverij zal daarvan de weerslag ondervinden. Voor de uitgever die zich uitsluitend concentreert op de meest populaire titels in de meest populaire genres zal er weinig veranderen. Verreweg de meeste Nederlandse uitgeverijen werken echter anders. Ze kiezen een bepaald terrein en proberen daarbinnen een reputatie van betrouwbare kwaliteit op te bouwen; ze zijn daar steeds op zoek naar geschriften die met hun kennis van zaken en volgens hun eigen normen van waarde achten, uiteraard in de hoop dat veel lezers hun voorkeur zullen delen. Ze weten echter dat niet alles van waarde onmiddellijk wordt herkend en ook dan niet altijd beantwoordt aan de smaak van een groot publiek. Er moet dus risico worden genomen.

Daarbij worden ze geholpen door de boekhandels die een breed assortiment voeren of die zich op een bepaald gebied – literatuur, kinderboeken, reizen, wetenschap - hebben gespecialiseerd. Die nemen de riskante uitgaven in hun aanbod op, beperken daarmee rechtstreeks het risico voor de uitgever en geven het boek een faire kans om de aandacht van het lezerspubliek te trekken. Doen de boekwinkels dat niet meer omdat het wegvallen van de vaste prijs hen dwingt tot voorzichtigheid en het mijden van risico, dan zal het risico voor de uitgever sterk toenemen. Kleinere oplagen zijn daarvoor zelden een

oplossing, omdat ze tot hogere prijzen en nog minder afzet leiden. In veel gevallen zal de uitgever dus van publicatie moeten afzien. Ook hij wordt gedwongen de weg van de minste weerstand te kiezen. Manuscripten die op het eerste gezicht minder toegankelijk lijken en auteurs die hun naam nog moeten vestigen krijgen minder kans op publicatie en erkenning.

Daarmee komen we op de gevolgen van afschaffing van de vaste prijs voor de categorie die aan het begin van de keten staat: de auteurs. Zij draaien op voor het risico dat boekhandels en uitgevers gaan mijden. Ook als ze nog worden uitgegeven, gebeurt dat onder minder gunstige voorwaarden. En zelfs als ze bestsellers schrijven, kunnen ze niet meer rekenen op een afgesproken percentage van een vaststaande verkoopprijs.

Maar uiteindelijk gaat het om de gevolgen van eventuele afschaffing voor de lezer. Op het eerste gezicht lijkt het mogelijk dat sommige bijzonder veel gelezen boeken, die nu door hun grote oplagen en frequente goedkope herdrukken al relatief goedkoop zijn, gemiddeld nog wat goedkoper zullen worden. Zeker is dat overigens bepaald niet, want de prijs staat dan niet meer op het boek en wordt ondoorzichtig. Zeker is wel dat de prijs van vrijwel alle andere boeken zal stijgen, dat ze minder vaak in voorraad zullen zijn, en dat ze in veel gevallen in het geheel niet meer zullen verschijnen. Daaraan kan nog worden toegevoegd dat kleine uitgevers en boekverkopers zich zonder de vaste prijs in het algemeen moeilijk zullen kunnen handhaven, en dat het voor nieuwe ondernemers moeilijker zal worden een plaats op de markt te verwerven.

Hiermee is in kort bestek de redenering gegeven die leidt tot handhaving van de vaste prijs. Afschaffing leidt tot vershraling van het aanbod, geringere beschikbaarheid en tot gemiddeld aanzienlijk hogere kosten voor de lezer.

De boekenprijs in Europa

De meeste Europese landen kennen op het ogenblik een vaste boekenprijs in een van zijn vele varianten. In enkele landen is hij losgelaten; het is interessant om na te gaan wat daarvan de gevolgen waren, al is het niet altijd eenvoudig die te isoleren uit de vele factoren die van invloed zijn geweest op de ontwikkeling van de verschillende nationale boekenmarkten.

Het meest recente geval is **Engeland**, waar het systeem van collectieve afspraken vijf jaar geleden doorbroken werd doordat enkele grote marktpartijen het zogenaamde Net Price Agreement eenzijdig opzegden. De gevolgen zijn nog niet helemaal uitgekristalliseerd. Kleine uitgevers en boekverkopers hebben het duidelijk moeilijker gekregen, maar het aantal nieuwe titels lijkt verder te zijn toegenomen. De prijzen zijn gemiddeld aanzienlijk gestegen, ook al maken allerlei kortingen het beeld ondoorzichtig.

In elk geval kunnen aan het Engelse voorbeeld voor Nederland geen conclusies worden verbonden. Engeland is een bescheiden onderdeel van de wereldmarkt voor Engelstalige boeken. Ook bij een gebrekkige infrastructuur van het boekenvak – zoals in de Verenigde Staten, waar de boekhandels soms dagreizen ver uit elkaar liggen – blijft op een zo reusachtige markt de omvang en de verscheidenheid van het aanbod wel gegarandeerd. In het relatief kleine Nederlandse taalgebied is de boekencultuur, hoe rijk ook, veel en veel kwetsbaarder. Het is daarom zinvoller een vergelijking te trekken met landen als Zweden en België, waar eveneens is afgezien van een vaste prijs voor boeken.

In **Zweden** gebeurde dat in 1970. Ervoor in de plaats kwam een systeem van overheidssubsidies voor het uitgeven van minder kansrijke boeken. Afgezien van enkele tientallen bestsellers worden alle manuscripten hiertoe door een commissie gekeurd. Deze overheidssteun levert inderdaad meer nieuwe titels op dan vroeger, maar de meeste daarvan bereiken de lezers nauwelijks. Van de driehonderd redelijk tot goed gesorteerde boekhandels – toch al weinig in een zo uitgestrekt land – zijn er nog tweehonderd over, en die hebben minder in voorraad. Wel zijn er tweehonderd verkooppunten van populaire lectuur in tankstations en kiosken bijgekomen. Boeken worden zelden herdrukt en er wordt nauwelijks reclame voor gemaakt. Boeken die de bestsellerlijst niet halen, zijn bovendien gemiddeld zeker twee keer zo duur als in Nederland. Het overheidsgeld heeft, met andere woorden, bepaald niet bijgedragen tot een beter werkende boekenmarkt of een levendiger leescultuur.

Ook in **België** bestaat al enkele tientallen jaren geen vaste boekenprijs meer. Dat heeft geleid tot wat de econoom Carlo van Baelen in een recent essay de verwoestiging van het Vlaamse boekenlandschap noemde. In Nederland is er een boekhandel op elke tienduizend inwoners, in het even dichtbevolkte Vlaanderen is dat één op vijftienduizend, en het aantal welvoorzien boekhandels neemt er nog gestaag af. De relatief risicoloze handel in populaire lectuur gaat er steeds meer buiten de boekhandel om, zodat de trager lopende titels met hun smallere marges overblijven.

Er is geen centrale infrastructuur voor de nalevering van boeken: de boekverkoper heeft te maken met meer dan zestig verschillende besteladressen, wat leidt tot hogere kosten en minder service. Het wordt met andere woorden steeds moeilijker voor boekhandels zich te handhaven, en als het lukt gaat het ten koste van assortiment en dienstverlening. De Belgische overheid heeft inmiddels aangekondigd de vaste boekenprijs weer bij wet te willen invoeren. Men kan slechts hopen dat het niet te laat zal zijn.

Interessant is de ontwikkeling in **Frankrijk**. Daar woedde in de jaren zeventig een discussie over de prijs van het boek naar aanleiding van het ontstaan van de Fnac, een grote prijsbreker in Parijs die het toen bestaande systeem van prijsafspraken onder druk zette. Voorstanders van een geheel vrije prijs enerzijds en van een duidelijke vaste prijs anderzijds stonden tegenover elkaar in een strijd waarin ook de politiek betrokken raakte. Alle argumenten pro en contra die nu gehoord worden, kwamen ook daar al aan bod. In juli 1979 leek het pleit beslist ten gunste van de vrije prijs. Het systeem van adviesprijzen werd per regeringsdecreet verboden.

De gevolgen werden snel voelbaar. Er ging geen maand meer voorbij zonder dat er boekhandels failliet gingen. Na een jaar bleek de gemiddelde prijs van het boek bij de uitgever met 29% te zijn gestegen. De chaos bracht een tegenbeweging op gang. In juli 1981 werd, met algemene stemmen, een wet op de vaste boekenprijs aangenomen die de naam kreeg van de nieuwe cultuurminister Jack Lang. Deze wet is nog steeds van kracht, en heeft navolging gevonden in veel Europese landen, zoals Spanje, Portugal en sinds kort ook Italië, Griekenland, Oostenrijk, Luxemburg en wellicht binnenkort België. Andere landen, zoals Duitsland, Zwitserland, Denemarken, Noorwegen en Nederland houden voorshands vast aan een systeem van collectieve afspraken binnen de branche, maar ook in Duitsland gaan steeds meer gezaghebbende stemmen op die aan een wettelijke regeling de voorkeur geven.

De vaste boekenprijs is niet alleen een onderwerp van gesprek in de verschillende Europese landen, maar van tijd tot tijd ook in de **Europese Unie**. De Europese Commissie en met name het Directoraat Generaal voor de Mededinging heeft er moeite mee. Men is daar immers gehouden tot het bewaken van de vrije markt, en heeft minder oog voor de cultuurpolitieke overwegingen die aan de vaste boekenprijs ten grondslag liggen. Daar staat tegenover dat het Europees Parlement zich herhaaldelijk en krachtig voor de vaste prijs heeft uitgesproken, dat de Raad van Cultuurministers verschillende keren unaniem heeft vastgesteld dat de vaste prijs een legitiem instrument van cultuurbeleid is, waarvan lidstaten die dat wensen gebruik moeten kunnen maken, en dat met name Frankrijk en Duitsland ook op regeringsniveau een hecht front ter verdediging vormen. Samenvattend: in Europa staat de vaste boekenprijs er goed voor, en een toenemend aantal lidstaten maakt er gebruik van.

Is er een alternatief voor de vaste boekenprijs?

De vraag doet zich voor of het doel van de vaste boekenprijs – de instandhouding van een goede infrastructuur voor boeken – ook op andere manieren kan worden bereikt. Wie bezwaar heeft tegen deze vorm van prijsbinding, maar het ermee beoogde doel onderschrijft, zal op deze vraag een bevredigend antwoord moeten vinden. Men kan het zoeken in een vorm van overheidssubsidie, of men kan hopen dat nieuwe technische ontwikkelingen het probleem op den duur zullen oplossen, hetzij vanzelf, hetzij geholpen door een vorm van overheidsingrijpen.

Overheidssubsidie is niet onbekend in de wereld van het boek. De aanzienlijke steun aan de openbare bibliotheken betekent wellicht dat er minder boeken worden verkocht, wat de prijzen zou kunnen doen stijgen, maar zorgt er in elk geval voor dat de prijs van een boek voor niemand een belemmering hoeft te zijn om het te lezen. Schrijvers en vertalers worden in sommige gevallen financieel bijgestaan door het Fonds voor de Letteren. Daarnaast komt het voor dat bijzondere boekuitgaven rechtstreeks worden gesubsidieerd. Het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds bevordert namelijk niet alleen de Nederlandse literatuur in het buitenland, maar helpt ook Nederlandse uitgevers bij het realiseren van waardevolle producties die anders geen kans zouden maken. Het gaat om enkele tientallen boeken per jaar, vooral op het gebied van de oude literatuur, poëzie, essays en literaire biografieën. Aanvragen worden stuk voor stuk beoordeeld door drie onafhankelijke adviseurs.

In theorie zou men kunnen veronderstellen dat de nadelen van het eventueel loslaten van de vaste prijs zouden kunnen worden gecompenseerd door een uitbreiding van de activiteiten van dit Fonds, min of meer volgens het Zweedse model. Dat zou betekenen dat de aanvragenstroom van enkele tientallen zou aanzwellen tot duizenden manuscripten per jaar. Zoals we eerder zagen, zal immers het overgrote deel van de boekenproductie in Nederland in meerdere of mindere mate te lijden hebben onder afschaffing van de vaste prijs. Vrijwel alle poëzie, het merendeel van de literaire fictie voorzover niet of nog niet doorgebroken naar het grote publiek en een groot deel van de non-fictie komen direct in de gevarezone, en daarmee in principe in aanmerking voor ondersteuning.

Stelt men de criteria voor subsidie ruim, dan zal daarmee een zeer aanzienlijk bedrag zijn gemoeid. Beperkt men de voor dit doel beschikbare middelen dan krijgt een groot aantal titels geen kans meer en wordt een zware wissel getrokken op het oordelend vermogen van commissies die door een centrale instantie zijn benoemd. Ook als men de beoordelingsprocedure zoveel mogelijk zou vereenvoudigen, doemt hier een wel zeer omslachtig en kostbaar systeem op, dat sterk afhankelijk is van de overheid.

Bovendien blijft de vraag of een dergelijk alternatief doeltreffend zou zijn in een vrije marktsituatie. Het risico van de uitgever wordt er kleiner door, maar de boekhandel houdt nog steeds het probleem van de scherpe concurrentie van bestsellerverkopers, die het aanhouden van een grote collectie waardevolle maar moeizamer verkopende boeken onrendabel maakt. Om dat probleem te ondervangen, zou men het aanhouden van brede collecties door boekhandelaren moeten subsidiëren.

Daarvoor bestaat geen bruikbaar precedent. Het is ook nauwelijks voorstelbaar dat er een vorm voor te vinden is die doelmatig is en niet diep ingrijpt in het vrije ondernemerschap. Juist het meest avontuurlijke deel van de boekenmarkt dreigt op deze manier onder het beslag te raken van bureaucratische beslissingen, hoe goedbedoeld ook.

Kortom: wil men met subsidies hetzelfde doel bereiken dat nu met de vaste boekenprijs wordt bereikt, namelijk het garanderen van een breed, gevarieerd en doorzichtig aanbod van boeken, dan moet men bereid zijn het huidige systeem, waarin de markt de risico's draagt, te vervangen door een duur en ingewikkeld systeem van overheidssteun dat remmend werkt op het vrije verkeer van het geschreven woord. Het systeem van de vaste prijs bereikt het doel op een heel wat simpeler en soepeler manier. Het is efficiënt, marktconform en laat alle ruimte aan het creatieve ondernemerschap.

Een vaste prijs met uitzonderingen?

Van tijd tot tijd wordt de mogelijkheid geopperd om de vaste prijs te beperken tot een bepaalde categorie boeken of om sommige boeken ervan uit te sluiten. Waarom zou men bijvoorbeeld de bescherming niet beperken tot kwetsbare uitgaven van evident cultureel belang? Wie de uiteenzetting over de werking van de vaste prijs heeft gevolgd, begrijpt dat deze suggestie berust op een misverstand. Het is immers juist de vaste prijs van de succesvolle titels die de ruimte schept voor waardevolle titels met minder succes.

Een andere suggestie is het uitsluiten van schoolboeken van de vaste prijs. Daarbij speelt een rol dat de prijzen van een bepaald type schoolboeken, die voor het Voortgezet Onderwijs, de laatste jaren sterk zijn gestegen. Het gaat hierbij overigens niet om de vaste verkoopprijs, maar om de onderling sterk verschillende huurprijzen die leerlingen betalen voor een bepaald pakket van voorgeschreven boeken. Omdat in deze sector door de afnemers veel meer gehuurd dan gekocht wordt, geldt namelijk bij uitzondering dat niet alleen de uitgevers, maar ook de boekverkopers met elkaar concurreren op de prijs.

Overigens zijn de gestegen kosten voor de leerlingen inderdaad een bron van zorg. De oorzaak ligt hoofdzakelijk in de onderwijsvernieuwing die meer vakken en meer schriftelijke leermiddelen met zich meebrengt, en daarnaast in de omstandigheid dat de vraag vanuit de scholen zich aanvankelijk vrijwel uitsluitend richtte op de kwaliteit en de tijdige beschikbaarheid van de nieuwe lesmethoden; de prijs die door de leerlingen en hun ouders moesten worden opgebracht, kreeg daarbij aanvankelijk minder aandacht. Er zijn inmiddels verschillende oplossingen aangedragen voor de oplossing van dit probleem, ook door het boekenvak.

De vaste verkoopprijs van een schoolboek in de boekhandel, voor zover die bij dit alles nog een rol speelt, is echter aantoonbaar geen oorzaak van de gestegen prijzen; afschaffing ervan zal ook zeker niet tot prijsdaling van de boekenpakketten leiden. Wel, ook hier, tot afbrokkeling van de infrastructuur en van de pluriformiteit. Daar gaat het om.

Lost de techniek het probleem op?

Inmiddels openen zich door de nieuwe technieken van informatie en communicatie onbegrensde vergezichten voor het boekenvak en de leescultuur. Ingrijpende veranderingen zijn op komst, al valt over het tempo, de aard en de omvang daarvan nog weinig met zekerheid te zeggen. Evenmin is het zonder meer duidelijk of de nieuwe ontwikkelingen al met al schadelijk zullen zijn voor de boekencultuur in Nederland of juist zo gunstig dat alle hierboven genoemde problemen als sneeuw voor de zon zullen verdwijnen.

Het eerste, nog bescheiden nieuwe verschijnsel dat op het toneel is verschenen is de internetboekhandel, al dan niet als verlengstuk van een gewone boekhandel. Dat is een nieuwe variant van het postorderbedrijf: het bestellen gebeurt elektronisch, maar de boeken worden nog steeds op de gangbare manier geproduceerd en via de boekhandel of per post afgeleverd. De voordelen van het postordersysteem doen zich vooral gelden in grote, relatief dunbevolkte gebieden waar winkels schaars zijn. In Nederland, waar de winkels met hun tastbare collecties meestal niet ver zijn, is er voor postorderbedrijven van gangbare producten minder ruimte, ook in hun elektronische variant. Ze kunnen moeilijk concurreren met een boekhandel in de buurt waar men de boeken kan inzien en meenemen.

Het voordeel dat men bij de internetboekhandel elk leverbaar boek kan bestellen, mits men auteur en titel kent, geldt ook voor de gewone boekhandel, die bovendien sterker staat in de dienstverlening. De internetboekhandel kan verder proberen het nadeel van de ontbrekende tastbare collectie zo goed mogelijk te ondervangen door bepaalde boeken in de elektronische uitstalkast te leggen en van commentaar te voorzien, maar dat blijft in de regel beperkt tot enkele tientallen actuele boeken. Een internetboekhandel die werkelijk de uitgekende collectie en dienstverlening van een goede assortimentsboekhandel wil evenaren, zal daarvoor minstens vergelijkbare kosten moeten maken. In de praktijk blijkt de internetboekhandel ook nauwelijks goedkoper te zijn, zeker nu de tijd dat op het internet grote verliezen acceptabel werden geacht vanwege de onbegrensde toekomstmogelijkheden lijkt inmiddels alweer tot het verleden behoort.

Kortom: bij de internetboekhandel gelden dezelfde argumenten voor de vaste boekenprijs als bij de gewone boekhandel. Wordt die gehandhaafd, dan is het internet een interessante uitbreiding van de mogelijkheden voor de consument. De klassieke boekhandel, gecombineerd met een internetservice, lijkt daarbij in de Nederlandse situatie de beste kansen te maken. Maar wordt de prijs losgelaten, dan zal ook hier de mogelijk lagere prijs voor bestsellers zich wreken in hogere prijzen voor andere boeken en in een kleiner, minder doorzichtig aanbod.

Nog meer toekomstmuziek

Ondertussen dienen zich nieuwe, meer revolutionaire mogelijkheden aan. Boeken kunnen nu al in kleine oplagen en zelfs in een oplage van één worden gedrukt, een techniek die nu nog duur is, maar naar verwachting snel goedkoper zal worden. Voorraadvorming met het daarbij behorende risico is daardoor minder nodig. Het Centraal Boekhuis of de boekhandel zelf kan straks een enkel exemplaar van een uitverkocht boek voor een klant drukken op diens verzoek. De eerste proeven worden daarmee al genomen. Op den duur kan dat leiden tot een enorme toename van het beschikbare aanbod – trouwens ook van de onoverzichtelijkheid en daarmee van de behoefte aan deskundig advies.

Maar zonder papier kan het ook. Boeken kunnen via het internet rechtstreeks op een handzaam scherm worden gelezen. Voorlopig gebeurt dat nog vooral met studiemateriaal en andere verplichte lectuur, maar het is heel wel mogelijk dat komende generaties het geavanceerde e-boek zullen beschouwen met evenveel trots, gemak, liefde en genoeg als wij onze boekenkast. Het boek zoals wij het kennen kan verdwijnen terwijl het lezen en de leescultuur bloeien als nooit tevoren. We zullen zien.

Maar onbegrensde informatieovervloed betekent niet dat iedereen automatisch de beste teksten voor ogen krijgt die voor haar of hem beschikbaar zijn. Het schrijven van werkelijk bijzondere teksten blijft een kunst die op waarde moet worden geschat en naar waarde moet worden betaald. Die teksten herkennen en ervoor zorgen dat ze bij de juiste lezers terecht komen, blijft een ambacht dat door geen technologie kan worden vervangen. Het schrijversvak en het boekenvak blijven handwerk, dat kwetsbaar is en zo nodig publieke bescherming verdient.

Zolang er op de vrije markt krachten werkzaam zijn die weerbarstige maar waardevolle teksten kunnen wegdrücken ten gunste van gemakkelijk weglezende bestsellers, is er behoefte aan een tegenkracht. Nu beschermen we het schrijversvak en het boekenvak door het auteursrecht, de vaste prijs en waar nodig door gerichte overheidssteun. In de toekomst moet die bescherming misschien anders worden geregeld onder invloed van technische veranderingen. Maar het zou onverantwoordelijk zijn de bestaande bescherming domweg op te heffen zolang er geen zicht is op een bruikbaar alternatief.

Het komende jaar is beslissend

De vaste boekenprijs in Nederland is gebaseerd op een tijdelijke ontheffing van het verbod op verticale prijsbinding. De ontheffing is geldig tot 2005, dat wil zeggen tot in de volgende kabinetsperiode. Er is een evaluatieonderzoek gaande naar de werking van het stelsel, waarvan de resultaten eind 2001 worden verwacht. Zeker na de afwijzende instelling waarvan Minister van Economische Zaken Jorritsma in het openbaar heeft blijkgegeven, staat het onderwerp op de politieke agenda. Het valt daarom te verwachten dat in het regeerakkoord dat na de verkiezingen van mei 2002 tot stand zal komen een principebesluit zal bevatten over de toekomst van de vaste prijs.

Daarbij is van belang dat een simpel besluit tot ontheffing op grond van het algemeen belang door de bewindslieden van Economische Zaken en Cultuur, op grond van het algemeen belang, zoals dat in 1997 is genomen door de bewindslieden van Economische Zaken en van Cultuur, inmiddels niet langer mogelijk is. De nieuwe Mededingingswet geeft die bevoegdheid alleen nog aan de Nederlandse Mededingingsautoriteit, en zelfs die kan dat alleen doen op grond van criteria die onvoldoende ruimte bieden aan de cultuurpolitieke overwegingen die tot dusver golden.

Toen de Mededingingswet in de Tweede Kamer werd besproken is voor dit probleem uitdrukkelijk de aandacht gevraagd. Van der Ploeg, destijds Kamerlid voor de PvdA, wees op het belang van culturele pluriformiteit. De Jong van het CDA noemde met zoveel woorden het culturele belang van de vaste boekenprijs. In zijn antwoord wees de toenmalige Minister van Economische Zaken, Weijers, ondubbelzinnig de weg: “Het kabinet moet afwegingen maken op het punt van conditioneren, het toepassen van marktwerking. Wat sociale zekerheid, milieu, gezondheidszorg, cultuur en media betreft kan er geen misverstand over bestaan: het integratievraagstuk ligt bij het kabinet. Als het kabinet meent dat op specifieke terreinen ongewenste situaties kunnen ontstaan door marktwerking, **bestaat daarvoor het middel van de specifieke regelgeving**”.

Dat is duidelijk. Willen we in de toekomst het systeem van de vaste boekenprijs behouden, dan zal daarvoor in Nederland net als in Frankrijk en steeds meer andere landen een wet nodig zijn. Ook in Europees verband is dat wenselijk: de Europese Commissie en het Europese Hof respecteren wettelijke nationale regelingen van de vaste boekenprijs, maar nemen tijdelijke ontheffingen minder serieus.

Ook is duidelijk dat de beslissing om een dergelijke wet aan het parlement voor te leggen is voorbehouden aan het kabinet, niet aan de NMa en ook niet aan de Minister van EZ alleen. En omdat regering en parlement die knoop toch zullen moeten doorhakken, kan dat het beste in het komende regeerakkoord.

Daarom dit pleidooi, op dit moment. Het is een oproep aan de politiek, maar ook aan iedereen die een bijdrage kan en wil leveren aan de openbare discussie in het komende verkiezingsjaar en die belang stelt in boeken en in de toekomst van de Nederlandse leescultuur. De vaste boekenprijs is geen doel in zichzelf, maar een beproefd middel voor het behoud van die cultuur. De strijd is de moeite waard.

Verantwoording

Velen hebben mij geholpen met het aandraagen van materiaal voor dit geschrift en het aanscherpen van de argumentatie. Ik noem in het bijzonder Anne Zeegers, Connie Verberne en Jeroen Kans van het KVB-bureau, Jaap an Straalen, Maarten Bohlken en Jacques Eijkens van het KVB-bestuur, Luc Tessens van de VBVB, Hans de Boer van het MKB, Adriaan Langendonk van de NBb, Laurens van Krevelen en Ellen Beek. Ik dank hen daarvoor, en haast me eraan toe te voegen dat ze geen verantwoordelijkheid hoeven dragen voor wat ik met hun wijze raad heb gedaan. Erkentelijk ben ik ook voor de aanmoedigingen die ik van velen in en buiten het boekenvak heb gekregen. Ik dank ook Marije van den Berg die van de ruwe tekst een boekje heeft gemaakt.

Eén is er die ik niet meer bedanken kan. Ze heeft me niet alleen geholpen met haar materiaal uit Zweden, ze heeft ook, jong als ze was, in het openbaar de strijd aangeboden met geduchte tegenstanders van de vaste prijs. Ze was van plan daar vol vuur mee door te gaan toen een ongeluk haar leven afsneed. Margit Svea Loek Widlund. Aan haar blijf ik denken.

Aad Nuis

Scheveningen, september 2001